

EEN ELEKTRONISCHE TAALHULP VOOR HET FRIES*

De Fryske Taalhulp. Windows CD-ROM (Ferzje 1.0). Polderland Language & Speech Technology B.V. / Fryske Akademy. 2004. Prijs € 17,50.

Door Jan Posthumus

Het Friese lid van de Trefwoordredactie benaderde mij enige tijd geleden met het verzoek iets te zeggen over een toen recent verschenen spellingchecker voor het Fries. Bezwaren van technische aard stonden inwilliging van dat verzoek aanvankelijk in de weg, maar nu die inmiddels zijn opgeheven, voldoe ik gaarne aan zijn verzoek, en geniet daarbij het voordeel dat de spellingchecker inmiddels in een nieuwe versie is uitgebracht. Deze biedt extra voorzieningen die bedoeld zijn om het in ruimere zin geschikt te maken als 'taalhulp'. Niet alleen wijst dit instrument de gebruiker op spelfouten, het werpt nu ook een kritisch oog op het Friese woordgebruik en beoogt suggesties te geven dat waar nodig bij te stellen.

In het bijzonder was ik benieuwd in hoeverre deze *Fryske Taalhulp* mij persoonlijk de nodige steun kon bieden. Ik verkeer in de situatie dat ik, in 1925 in de stad Groningen geboren, door mijn Friese ouders ben grootgebracht met Fries als eerste taal. In mijn latere leven heb ik echter nooit in Friesland gewoond en ben ik ook beroepshalve niet met het Fries in aanraking gekomen. Fries bleef wel de natuurlijke omgangstaal wanneer ik in Friese omgeving verkeerde. Ik beheers dus zeker nog het Fries als spreektaal, heb ook geen moeite met Fries lezen, maar heb, omdat de behoefte daaraan zich niet werkelijk voordeed, destijds nooit Fries leren schrijven. Inmiddels is toch met bepaalde personen het Fries ook schriftelijk de voertaal geworden. Om zeker te zijn dat mijn Fries qua spelling en woordkeus dan aan de eisen voldoet, heb ik daarvoor vaak steun moeten zoeken in een woordenboek. Fries schrijven is zo een nogal tijdrovende bezigheid, en ik was dus benieuwd in hoeverre het nu beschikbare digitale hulpinstrument hier soelaas zou brengen.

Een blik op de taalsituatie in Friesland maakt duidelijk dat ik mijn probleem deel met veel anderen. Wanneer van tijd tot tijd de mate van beheersing van het Fries wordt onderzocht blijkt dat die taal vooral fungeert als spreektaal, dat lang niet alle Friessprekenden geregeld Fries lezen, daar soms zelfs moeite mee hebben, en dat slechts een gering aantal Friezen gemakkelijk Fries kan schrijven.

Het meest recente onderzoek naar de beheersing van het Fries onder inwoners van de provincie Friesland vond plaats in 1994. Geënquêteerden werd gevraagd op welk niveau zij naar eigen inzicht dachten de Friese taal te kunnen spreken, lezen en schrijven. Men moest zich inschalen in een van de volgende vijf categorieën: 'heel gemakkelijk', 'goed', 'vrij aardig', 'met moeite', 'helemaal niet'. Voor de Friese 'native speakers' leverde dit voor de genoemde onderdelen percentages op van respectievelijk 100, 79 en 26. (Zie Gorter en Jonkman, 1995, Tabel T.11, p. 69). Omdat bij de vaststelling van deze percentages de als positief geziene oordelen 'heel gemakkelijk', 'goed' en 'vrij aardig' zonder meer bij elkaar werden opgeteld, zijn deze cijfers als geflatteerd te beschouwen. Dat geldt zeker voor het percentage van 26 voor het Fries kunnen schrijven. Hoewel dit optelcijfer, dat geldt voor de van huis uit Friessprekenden, niet over deze drie categorieën was uitgesplitst, laat tabel T. 10 (p. 68) zien dat voor de totale Friese bevolking, met inbegrip dus van degenen die het Fries niet als eerste taal hebben, het dan geldende cijfer van 17% is opgebouwd uit 2% 'heel gemakkelijk', 2% 'goed' en 13% 'vrij aardig'. Fries schrijven levert dus duidelijk problemen op.

Of die percentages in de toekomst zullen stijgen of dalen hangt er mede van af in hoeverre het Fries zich als minderheidstaal naast het Nederlands staande kan houden, een brandende vraag die zowel de meer taalbewusten onder de Friezen als ook taalbeschouwers van buitenaf bezig houdt. De studie van Gorter en Jonkman (1995), vooral bedoeld om na te gaan hoe de situatie zich in vergelijking tot onderzoeken in 1967 (Pietersen 1969) en 1980 (Gorter et al, 1984) had ontwikkeld, geeft in eerste instantie op die vraag een geruststellend antwoord. In de Nederlandse samenvatting, getiteld 'hoe staat het er op dit moment met het Fries voor?' luidt de hoofdconclusie: 'Tegen de verwachting in is de beheersing van het Fries de laatste decennia niet veel teruggelopen. Sinds 1980 zijn de verhoudingen zelfs zo goed als stabiel gebleven' (p. 56).

Staat het er met het Fries echt zo rooskleurig voor? In hun volgens de regelen der kunst uitgevoerde sociologische studie hebben Gorter en Jonkman zich uitsluitend gericht op de factor gebruiksfrequentie, en is, zoals wordt opgemerkt in een kritische reactie van de hand van de Groningse hoogleraar De Haan, de taalkundige kant van het Friese taalgebruik buiten beschouwing gelaten.¹ Als die er ook bij wordt betrokken ontstaat een veel somberder beeld.

Wat moeten we ons precies voorstellen bij bevindingen die slechts zijn gebaseerd op gerapporteerd gedrag? Een zwak punt van deze studie is inderdaad dat niets gezegd wordt over taalgedrag zoals dat feitelijk plaatsvindt, een euvel dat overigens ook het eerdere onderzoek van 1980 al aankleefde, zo merkt De Haan op (p. 309). Kan gesproken worden van 'stabiliteit' als geen onderzoek wordt gedaan naar de mate van vernederlandsing van het gehanteerde Fries? (p. 312).²

Uit de cijfers is ook duidelijk af te lezen dat het Fries vooral fungeert als gesproken omgangstaal. Over de implicaties daarvan wordt in de studie niet verder uitgeweid. Men zou hier een verband moeten leggen met de vrij beperkte beheersing van het geschreven Fries, die dan ook nog weinig in praktijk blijkt te worden gebracht.³

Dat neemt niet weg dat er bij verschillende Friessprekenden de behoefte leeft om hun moedertaal ook te kunnen schrijven. Dat geldt op de eerste plaats voor degenen die aandrang voelen zich te uiten op het culturele vlak, of die het Fries in een bestuurlijke of wetenschappelijke functie willen hanteren. Daarnaast zijn er zeker ook mensen die op eenvoudiger niveau per Friese brief of e-mail willen communiceren met degenen met wie ze gewoon zijn Fries te spreken. Er is dus alle aanleiding voor de AFÛK (De Algemene Fryske Ûnderrjocht Kommisje) hiervoor cursussen met lesmateriaal te ontwikkelen.⁴ Daaronder is ook materiaal bestemd voor het Friese taalonderwijs op scholen. Dat onderwijs lijkt niettemin te gering van omvang om velen een goede schrijfvaardigheid bij te brengen. Gorter en Jonkman (1995:43) merken hieromtrent op dat op verreweg de meeste basisscholen het leren spreken, laat staan het schrijven, van het Fries niet wordt nagestreefd, en dat, als die actieve vaardigheden formeel wel als doelstelling gelden, die in de praktijk lang niet altijd kunnen worden waargemaakt.

Wie Fries wil leren schrijven ziet zich voor twee problemen gesteld. Hij moet de woorden die hij in het gesproken Fries gebruikt correct leren spellen, en hij zal er ook vaak een eer in stellen 'goed Fries' te gebruiken, Fries dus dat aan een bepaalde norm voldoet. Aan beide aspecten wil ik hier de nodige aandacht besteden. Dan wordt duidelijker welke problemen de *Fryske Taalhelp* voor de taalgebruiker moet proberen op te lossen, en kan worden nagegaan in hoeverre dit digitale instrument goede hulp kan bieden.

Omdat mijn artikel ook bestemd is voor niet-Friestaligen, heb ik mijn inleiding over spelling en woordkeuze breder opgezet dan strikt nodig zou zijn geweest voor het interne Friese discours.

De Friese spelling

De spelling van het Fries is beslist lastiger aan te leren dan die van het Nederlands. Dat komt omdat in het Fries een en dezelfde klank vaker dan in het Nederlands door verschillende lettertekens wordt voorgesteld. Dat betekent dat degene die het gesproken Fries beheerst vaker dan hem lief is moet gaan nadenken welk letterteken hij voor een bepaalde klank moet gaan neerschrijven. Dat speelt vooral bij de klinkers, waarvan het Fries een groot aantal bezit. Een bijzonderheid die de vreemdeling meteen opvalt is het gebruik in Friese teksten van klinkerletters met diakritische tekens. Om bepaalde klankvormen aan te duiden hebben we naast het letterteken <u> ook nog <ú> en <û>. Naast de gewone klinkerletters <a>, <e> en <o> komt men ook <â>, <ê> en <ô> tegen.

¹ Zie Germen J. de Haan, 'Over de (in-)stabiliteit van het Fries', *Nederlandse taalkunde* (1996: 306-319).

² Een aantal publicaties over dit onderwerp, merendeels verschenen na de studie van Gorter en Jonkman, staat genoemd in de bibliografie van Breuker (2001).

³ Breuker (1993: 82) berekent uit gegevens in Gorter et al (1984: 345) dat slechts 4% van alle Friezen met enige regelmaat Fries schrijft.

⁴ Voor wat betreft het aanleren van de spelling heb ik kennis genomen van Bouke Oldenhof, *Koart en goed. Oefenboek Fryske stavering*, AFÛK, 1988 en van drs. F.B. Dijkstra, *Stavering*, AFÛK, 1991, 5^e druk 2003. Het eerste werk richt zich qua toon op het schoolkind, besteedt veel aandacht aan verschillen tussen de oude spelling en de nieuwe van 1980, en bevat ook oefeningen. Het tweede is neutraler van toon, en kan gebruikt worden naast een oefenboek.

Omdat veel Friezen de gesproken taal goed beheersen, zou het aanbeveling kunnen verdienen de spelling aan te leren vanuit het klankaspect. Er zou een leergang kunnen worden ontwikkeld die de leerling leidt van klank tot letter. Persoonlijk zou ik met mijn fonetische achtergrond daar zeker baat bij hebben gevonden. Toch werken de spellingcursussen die ik heb gezien niet in de eerste plaats op deze wijze. Die gaan van de lettertekens uit en vertellen de leerling dus hoe en waar hij de keuze moet maken tussen bijvoorbeeld de medeklinkertekens <g> en <ch>, of tussen de klinkertekens <i>, <y>, <ie> en <ii>, kwesties die soms nog behoorlijk ingewikkeld blijken.

Het leerboek *Stavering* (1991, 2003⁵) van F.B. Dijkstra is een goede vertegenwoordiger van deze laatste benadering. Bij nader inzien lijkt die toch ook beter geschikt om bepaalde spellingdetails nauwkeurig uit de doeken te doen. Ook al is het gebruik van het juiste letterteken hier het uitgangspunt, toch wordt tevens bij elk behandeld spellingprobleem kort aangegeven in hoeverre de uitspraak de keuze van de juiste schrijfwijze kan helpen bepalen. Opvallend is dat voor bepaalde lastige punten de spelling van het Nederlands te hulp wordt geroepen. Uit didactisch oogpunt heeft dat zeker nut, want wie Fries wil gaan spellen heeft op school eerst de spelling van het Nederlands al onder de knie gekregen.

Het klankstelsel

Als we toch nog even naar de van-klank-tot-letter-aanpak kijken, dan is dat vooral interessant omdat die inzicht geeft in inhoud en structuur van het ingewikkelde Friese klanksysteem. Ik vond een vroeg voorbeeld in het voorwoord van het *Lyts Frysk Wirdboek*, deel I *Frysk-Nederlânsk*, tweede druk (1944). Voordat de auteurs Sipma en Poortinga hun inventarisatie van het Friese klankstelsel op papier zetten, maken ze in hun voorwoord de volgende algemene opmerking, die ik citeer in mijn eigen Nederlandse vertaling:

De Friese spelling is geen eenvoudige. Want allereerst heeft het Fries zo'n rijke verscheidenheid aan klinkers (waaronder twee- en drieklanken) en medeklinkers, dat deze taal met de vertrouwde letters van het alfabet maar nauwelijks te spellen is. Ten tweede kent het kleine Friese taalgebied nogal wat verschil in accent en uitspraak. En ten derde is de spelling zoals die [in 1879] door een commissie uit de Vereniging voor Friese Taal en Letterkunde is beregeld, niet zonder gebreken en tekortkomingen, zodat verbetering daarvan niet kan uitblijven. Vaak wordt zonder noodzaak dezelfde klank door meer dan één letterteken voorgesteld; eenzelfde letterteken duidt ook vaak meer dan één klank aan. En er mankeert wel meer aan.

Na deze inleidende woorden, voelden de auteurs dan ook behoefte, uitgaande van de klanken, de hoofdzaken van de Friese spelling met voorbeelden uiteen te zetten.

In hun inventarisatie onderscheiden de auteurs niet minder dan 39 klinkers en 21 medeklinkers. Voor elk van deze 60 spraakklanken worden sleutelwoorden gegeven, met voor de klank in kwestie allereerst de meest representatieve spelling, waar nodig gevolgd door rijtjes waarin de klank met een andere letter wordt aangeduid. Dan blijkt dat op dat moment, voordat latere spellingwijzigingen waren doorgevoerd, bepaalde klanken op wel vijf verschillende manieren konden worden gespeld. Dat geldt met name voor enkele van de 39 klinkers, die in de hier gegeven opstelling worden onderverdeeld in 10 korte monoftongen, 9 lange monoftongen, 16 diftongen en 4 triftongen. Voor de medeklinkers, behandeld onder nummers 40-60, ligt de zaak aanmerkelijk eenvoudiger. Met een heel enkele uitzondering wordt één enkele klank hier vertegenwoordigd door één en hetzelfde letterteken, zodat kan worden volstaan met wat eenvoudige voorbeelden, die nu vaak het letterteken in verschillende woordposities tonen.

In een modernere analyse (zie Tiersma 1985, 1999²) wordt het omvangrijke stelsel van de 39 klinkers iets gereduceerd. De 19 monoftongen blijven gehandhaafd, maar het aantal diftongen wordt, door weglating van drie dialectische varianten, verminderd tot 13, terwijl de triftongen niet apart worden geteld, maar worden opgevat als al bestaande diftongen voorafgegaan door /j/ of /w/. Zo blijven er 32 klinkers over, toch nog aanzienlijk meer dan de 16 basisklinkers van het Nederlands en de 20 van het Engels.⁵

⁵ In Tiersma 1999 is de klinkerinventaris te vinden op pp. 9-12; die van de medeklinkers op pp. 20-23. In deze laatste categorie telt Tiersma één minder dan Sipma en Poortinga, omdat hij de /nj/, als in *njoggen* (= negen) niet apart neemt, maar beschouwt als de combinatie van /n/ + /j/. Naast de 16 basisklinkers heeft het Nederlands ook nog zes beperkt voorkomende leenklankers, namelijk de lange /ie/, /uu/ en /oe/ in respectievelijk *remise*, *centrifuge*, en *rouge* plus de klinkers in *bête*, *zone* en *freule*.

Dat het Fries dit excessief aantal monoftongen bezit komt doordat naast elke korte klinker in fonemische oppositie ook een lange staat. De leerling moet er daarbij aan wennen dat dit lengteverschil, hem uit de spreektaal bekend, niet altijd in de spelling tot uitdrukking wordt gebracht. De klank /ie/ (als in Ned. *piek*) wordt in zijn korte vorm weliswaar gespeld als <y>, zoals in *pyk* (= kip), en in zijn lange als <ii>, zoals in *tsiis* (= kaas), maar in open lettergrepen valt dit verschil weg. Voor kort zowel als lang wordt dan <i> gespeld, zoals in de meervouden *piken*, respectievelijk *tsizen*. Bij andere klanken wordt ook in gesloten lettergrepen geen verschil gemaakt. Aan de spelling is niet te zien dat *nút* (= noot) een korte /uu/-klank heeft en *drúf* (= druif) een lange. Ook bij de klinkerspellingen <oe> en <û>, waartussen moet worden gekozen om de /oe/-klank weer te geven, is niet te zien of ze een korte of een lange klinker representeren. Dit alles vormt niet alleen een gewenningsprobleem voor de Fries die zich afvraagt of hij de juiste spelling hanteert, maar veroorzaakt ook een complicatie voor de niet-Fries die uit de geschreven vorm de uitspraak wil afleiden.

Niet meegeteld in de klinkerinventarisatie zijn dan nog de stijgende varianten van de normaliter dalende diftongen. Strikt genomen hoeft dat ook niet, want het zijn immers contextgebonden varianten van hetzelfde foneem, die daarom ook niet verschillend gespeld hoeven te worden. Niettemin verschillen ze sterk in klank. Om een voorbeeld te geven, *stien* (= steen) wordt uitgesproken met de klinker van N. *vier*, die in deze positie (voor /r/) ook in het Nederlands als tweeklank wordt gerealiseerd. In het meervoud *stiennen* en het verkleinwoord *stientsje* verspringt de klemtoon naar het tweede element van de diftong, wordt de tweeklank dus stijgend en krijgen we de uitspraak /stjinnen/ en /stjintsje/. Deze uitspraakvormen mogen echter niet naar de klank als *stjinnen* en *stjintsje* worden geschreven, zodat ook hier weer een spellingprobleem ontstaat. Behoorlijk lastig omdat andere woorden met dezelfde stijgende tweeklank, zoals *strjitte* (= straat) en *fjild* (= veld) wel met <ji> worden geschreven. De beginnende speller moet zich dus steeds afvragen of er naast de vorm met de stijgende diftong wel of niet een grondvorm bestaat met een dalende.⁶

Naast de problemen van het kiezen van de juiste spelling voor de verschillende klanken is er nog de complicatie van de zogenaamde 'stomme letters', gevallen dus waar geen klank wordt gehoord maar wel een letterteken moet worden geschreven. Ook deze complicatie speelt in het Fries aanzienlijk sterker dan in het Nederlands. Zeer vaak moet bijvoorbeeld, net als in het Engels, een <r> worden geschreven waar die niet wordt gehoord.

Bepaalde onvolkomenheden van de Friese spelling, die in het voorwoord van het *Lyts Frysk Wirdboek* gesignaleerde, maar niet nader aangeduide 'gebreken en tekortkomingen' (zie citaat boven), werden ten dele opgeruimd in een spellingherziening, waarvan de uitkomsten nog in een aparte toevoeging aan de originele lijst konden worden afgedrukt.⁷ Het ging daarbij hoofdzakelijk om het gladstrijken van bepaalde uitzonderingen, waarvan verschillende eerder vergezeld gingen van de aanduiding 'alleen in deze woorden'. Nu heette een *wirdboek* voortaan *wurdboek*.

Na deze spellingwijziging, die in 1946 officieel van kracht werd, kwam er nog een tweede in 1980, en dit is dus de spelling waarmee de leerling nu te maken krijgt. Twee onmiddellijk opvallende verschillen met de voorafgaande spelling zijn dat de lange /aa/ in gesloten lettergrepen niet meer als <ae> gespeld wordt, maar als <aa> (*baen* wordt dus *baan*) en dat de stomme <h> voor <w> verdwijnt (*hwant*, *hwannear* wordt dus *want*, *wannear*). Dit illustreert dat 'flink wat veranderingen opgevat kunnen worden als aanpassingen van het Friese spellingsysteem aan het Nederlandse'.⁸ Ook met de ingevoerde wijzigingen blijft de spelling verre van fonemisch en blijven de grondregels in Sipma/Poortinga grotendeels overeind, ook al is inmiddels een drastische vermindering te constateren in het aantal manieren waarop bepaalde klinkers kunnen worden gespeld. Dat zijn er in de enkele resterende gevallen nog slechts twee.

⁶ Er zijn vier van deze diftongen. Alleen in paren met de grondvorm /oe/ wordt het verschil tussen dalend en stijgend in de spelling uitgedrukt: het meervoud van *foet* (= voet) is *fuotten*, met klinkeruitspraak /wo/.

⁷ Zoals in deze 'Taheakke' wordt vermeld, werd het woordenboek in 1943 en 1944 gezet, maar kwam het pas uit in de herfst van 1945. Dat bood de gelegenheid de op dat moment al bekende wijzigingsvoorstellen als aanhangsel af te drukken. Terzijde merken we op dat het jaartal 1944 op de titelpagina dus niet de werkelijke verschijningsdatum aangeeft. Dat was ook het geval met de Van Dale editie van 1872, die pas in 1874 ter beschikking kwam. Voor bibliografische doeleinden is het in zulke gevallen echter gebruikelijk het op de titelpagina aangegeven jaartal aan te houden.

⁸ Aldus Bouke Oldenhof, *Koart en goed. Oefenboek Fryske stavering* (AFÛK, 1988), p. 19.

Kan de spelling nog verder vereenvoudigd worden? Bepaalde auteurs hebben al wel geëxperimenteerd met een zuiver fonetische spelling, maar die verandert het woordbeeld zodanig, vooral ook door het ontbreken van de niet uitgesproken letters, dat de Friese tekst moeilijker herkenbaar wordt, en eigenlijk alleen valt te begrijpen als deze eerst luidop wordt gelezen. Ook veel voorkomende woordjes als *fan* (N. *van*) en *dat* (vóór 1946 *fen* en *det*) veranderen dan nogmaals van gedaante en verschijnen als *fon* en *dot*.⁹ Een bijkomend nadeel van het fonetisch spellen is dat zo individuele uitspraakvormen op papier kunnen gaan verschijnen, die de eenheid van spelling, waaraan een taal toch wel behoefte heeft, aantasten.

In de nu vigerende officiële spelling van 1980 speelt nog de kwestie of bepaalde dialectische uitspraakvarianten al dan niet in de spelling tot uitdrukking mogen worden gebracht. Daarmee belanden we in ruimere zin in de discussie over de mogelijke standaardisering van de Friese taal.

Woordkeus en de Friese taalnorm

Wie Nederlands schrijft volgt normaliter de taalnorm van het Standaardnederlands waarmee hij op een bepaald ontwikkelingsniveau vertrouwd is geraakt. Voor het Fries ligt de zaak niet zo eenvoudig. Men kan disputeren of er überhaupt wel een gezaghebbende taalnorm bestaat, en in verband daarmee wat wel en wat niet binnen zo een taalnorm zou moeten vallen. De kwestie wordt uitvoerig behandeld in Pieter Breukers dissertatie *Noarmaspekten fan it hjoeddeiske Frysk / Normaspekten van het hedendaagse Fries*. Wat in dit proefschrift van 1993 te berde wordt gebracht is ook vandaag nog onverminderd van kracht. In wat hier volgt leun ik sterk op de daar verschaftte inzichten.

Aard en omvang van het Friese woordbestand

Zoals gezegd functioneert het Fries vooral als gesproken omgangstaal. Het wordt dan gebruikt in de meer informele sfeer. Uit onderzoek naar taalgebruik bijvoorbeeld tegen winkelpersoneel, tegen de dokter, tegen de ambtenaar achter het loket, blijkt dat naarmate de context formeler wordt, meer mensen overschakelen op het Nederlands.¹⁰ Hoewel het Fries dus in bepaalde contexten de vanzelfsprekende keus is, blijven er ook domeinen waar het Nederlands meer passend wordt geacht, en waar trouwens voor de doorsnee Friesspreker ook Fries vocabulaire niet zo maar beschikbaar is.

Om het Fries tot een meer complete taal te maken is er naar gestreefd extra vocabulaire te creëren voor de meer formele domeinen. Dit paste ook bij het besluit van de Friese Provinciale Staten om het gebruik van het Fries in het bestuurlijk verkeer te ondersteunen. Zo werd in 1980 een taalbureau ingesteld dat voor een groot aantal (formele) domeinen Friestalige terminologie moest gaan ontwikkelen (Breuker 1993:73). Dit leidde onder andere tot de publicatie van een *Wurdlist foar it Offisjele Ferkear* (Taalburo Fryske Akademy, 1986; herziene versie 1989). Of dit provinciale beleid erg veel zoden aan de dijk zette wordt op grond van gegevens vermeld in Breuker (1993: 85) betwijfeld.¹¹ Te weinig ambtenaren namen deel aan de cursussen die werden geboden om hun schriftelijke taalvaardigheid op peil te brengen, en geproduceerde Friese teksten leden niet zelden aan het euvel dat ze waren geconcipeerd in het Nederlands, wat in de Friese tekst maar al te duidelijk merkbaar was.

Historisch gezien speelt het Fries met zijn op bepaalde gebieden onderontwikkeld vocabulaire een ondergeschikte rol naast het Nederlands, de taal die alle Friezen tegenwoordig door schoolonderwijs en door de alomtegenwoordigheid in de gesproken en geschreven media goed beheersen. Er is dan ook reden om te poneren 'dat een volledige competence in het Fries normaliter wordt verkregen via het Nederlands' (Sjölin 1976: 12). Wie, met name in de meer formele sfeer, verlegen zit om een passende Friese term, kan altijd zijn toevlucht nemen tot het beschikbare Nederlandse woord, om dat vervolgens door fonologische en morfologische substitutie een Fries aanzien te verlenen.¹² Dit dan wel met enig risico dat hij een bestaande, zij het soms marginale, Friese vorm over het hoofd ziet, en daarvoor wordt bekritiseerd door degenen die zich inzetten voor het behoud van de Friese taal.

⁹ Deze woorden dienen te worden uitgesproken met de open /o/-klank van *hok* op de leesplank van Hoogeveen, niet dus die van *bok*. Het Fries kent nog twee verschillende korte /o/-klanken, en handhaaft dus een fonemisch onderscheid dat in het Standaardnederlands verloren is gegaan.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld Gorter et al 1984.

¹¹ Breuker citeert hier passages uit Gorter (1987), 'De provinsjale amtners en it Frysk', *It Beaken*, jg. 49: 4-11

¹² De werking van een aantal van deze conversieregels wordt geïllustreerd in Sjölin (1976: 46-47).

Daarnaast is het Fries onderhevig aan een soort sluipende erosie. Zelfs in de terminologie van het dagelijkse leven blijken goede Friese woorden met het verstrijken van de tijd te worden vervangen door hun Hollandse equivalenten. Men zegt, om enkele voorbeelden te noemen, dan niet langer *kaai* (het woord dat ik zelf in het verleden heb geleerd en altijd zal blijven gebruiken) maar *sleutel* en evenzo is *boppe* in het taalgebruik van heel wat Friezen al vervangen door *boven*. Afgezien van deze verschuivingen op woordniveau valt ook in meer algemene zin te constateren, bijvoorbeeld in uitzendingen van *Omrop Fryslân*, hoezeer het gehanteerde Fries op allerlei punten tot een soort vertaald Nederlands dreigt te verworden. Het oprukken van zulk zogenaamd 'interferentiefries' verontrust degenen die het goed met de Friese taal voorhebben.¹³

Behoeftte aan normering en instelling van een Friese norm

Het grondprobleem is dat zich in de Friese taalgemeenschap, vanwege de ondergeschikte positie van het Fries, geen natuurlijke gezaghebbende norm heeft kunnen ontwikkelen. De behoefte aan een bepaalde vorm van genormeerd Fries deed zich, zeker voor onderwijskundige doeleinden, echter wel gevoelen. In 1985 besloot de AFÛK dan ook een taalnorm in te stellen waaraan alle voor dat lichaam werkzame personen geacht werden zich te houden. Voor invulling van die norm werd verwezen naar het kort te voren gereed gekomen *Frysk Wurdboek. 1. Frysk-Nederlânsk* (1984) van J. W. Zantema, in Fryske Akademy-kringen doorgaans aangeduid als het *Frysk-Nederlânsk Hânwurdboek*, welke titel ik in zijn vernederlandste vorm verder zal aanhouden. Wat daar niet in stond was niet toegestaan en bij variante vormen moest de meest Friese worden gekozen.¹⁴

Het instellen van deze norm kan men het beste zien als een praktische maatregel, met toch ook een ideële kant. Handhaving van een vastgestelde norm zou immers ook de voortschrijdende vernederlandsing van de Friese taal kunnen afremmen. De grote vraag was daarbij of de Friese taalgemeenschap zich daarnaar zou willen gedragen. Onder andere om daarin inzicht te krijgen hield Breuker, toenmalig lid van de normeringscommissie, in 1988 een brede schriftelijke enquête onder lesgevers van de AFÛK en Friese schrijvers. Twee categorieën uit een betrekkelijk kleine Friese elite¹⁵ die zich beroepshalve van de taal bedienden en van wie verwacht mocht worden dat ze zich een mening hadden gevormd over allerlei vraagpunten met betrekking tot de positie van het Fries, de behoefte aan een norm, de inhoud daarvan en in hoeverre die te vinden was in grammatica's en woordenboeken. Uit het gedetailleerde enquêteverslag, later ook geïncorporeerd in Breukers proefschrift (1993), bleek dat, zoals te verwachten was, op allerlei punten geen eenstemmigheid heerste. Zo bleek dat de schrijvers zich over het algemeen meer vrijheden wensten voor te behouden dan de lesgevers van de AFÛK.¹⁶ In een herziening van het normeringsbesluit van 1985 kregen zij in 1991 vervolgens officieel toestemming van de norm af te wijken als zij dat nodig achtten.

Met de normeringscommissie van de AFÛK liep het overigens slecht af. Breuker (1999: 87) deelt mede: 'Deze heeft nauwelijks op zakelijke en inhoudelijke wijze kunnen functioneren en is aan ideologische tegenstellingen ten onder gegaan.' Ook leeft de norm niet echt onder de gebruikers van het Fries. We citeren opnieuw Breuker (2001: 128): 'There is a widespread and extensive lack of knowledge and insecurity with regard to the norm, even sometimes among the members of L1 themselves,' dat wil zeggen de bovengenoemde kleine elite van bewust zorgvuldige taalgebruikers.

Bij het vaststellen, of liever het construeren, van een Friese norm moet aan twee kwesties aandacht worden geschonken. Enerzijds moet een keuze worden gemaakt uit dialectische varianten. Anderzijds moet het Fries worden vrijgehouden van Hollandse insluipsels. Beide punten komen hier achtereenvolgens aan de orde.

¹³ Zie over de positie van het Fries, en met name de invloed van het Nederlands, Breukers artikelen 'Fries het broertje van' (1999) en het meer wetenschappelijke 'West Frisian in Language Contact' (2001), dit laatste met uitgebreide literatuurlijst.

¹⁴ Aldus de korte samenvatting in Breuker (1993: 218). Men moet aannemen dat wel ruimte zou worden gelaten voor nieuwvormingen en andere aanvullingen.

¹⁵ Het aantal Friezen dat zich in het schriftelijk en mondeling verkeer bekommert om een Friese taalnorm wordt gemeenlijk geschat op een paar duizend. ('Inkelde tûzenen', volgens Breuker 1993: 154).

¹⁶ Dit blijkt uit hun antwoorden op een aantal vragen uit de in 1988 door Breuker gehouden brede enquête. Zie hiervoor Breuker 1993: 154-224, met de samenvattende conclusie op p. 224.

Dialectische variatie

Zoals in elk taalgebied vindt men ook in het Fries bepaalde verschillen in uitspraak en in mindere mate in woordkeuze. In grote lijnen onderscheidt men in het Fries drie dialectgebieden, die van het Kleifries in het westelijke gebied, die van het zogenaamde Woudfries in de oostelijke helft van de provincie, en het Zuidhoeks, gesproken in een kleiner gebied aan de zuidrand.¹⁷ Met zijn verhoudingsgewijs ook geringer aantal sprekers valt het laatste dialect voor de normering vooral af omdat het qua uitspraak dichter bij het Nederlands staat, en zodoende bepaalde overeenkomsten vertoont met het gedenatureerde 'stadsfries', waar rechtgeaarde Friezen op neerkijken.

Voor de vaststelling van een taalnorm wordt dus gekozen tussen het Kleifries en het Woudfries, en waar te kiezen viel, zo blijkt vooral uit de woordenboeken, heeft het Kleifries vaak de voorkeur gekregen. Hier moet onmiddellijk aangetekend dat eenheid eigenlijk alleen maar wordt nagestreefd voor het geschreven Fries. Er wordt niet verwacht dat de uitspraakvormen waarmee men is opgegroeid worden ingewisseld voor andere. De kenmerkende uitspraakverschillen, die een Friesspreker snel door de mand laten vallen als 'Klaaiker' of 'Wâldsjer', blijken trouwens de onderlinge verstaanbaarheid niet in de weg te staan. Maar wie als Woudfries bepaalde klankvormen heeft geleerd zal zich vervolgens bij het schrijven niet vanzelfsprekend laten ringeloren door de officieel gesanctioneerde Kleinorm, die een andere uitspraak weergeeft. Ook de Friese schrijvers hebben vanzelfsprekend behoefte hun taalvormen aan een gegeven context aan te passen.

Distantiëring van het Nederlands

Het Nederlands en het Fries zijn verwante talen. Dat betekent dat er in deze talen veel vrijwel identieke woordparen voorkomen die zich hoogstens in hun uitspraak enigszins onderscheiden. Omdat het Fries in het dagelijks leven in toenemende mate moet opboksen tegen het alomtegenwoordige Nederlands probeert men in Friese taalkringen het eigen karakter van het Fries te ondersteunen door het vrij te houden van Neerlandismen. Als onderdeel van de campagne voor het behoud van de taal verschijnt in de *Leeuwarder Courant* vanaf 1 maart 1980 nog steeds een dagelijkse cartoon waarin een voorbeeld van gedenatureerd 'Min Frysk' tegenover het gave 'Geef Frysk' wordt gesteld.

Terwijl het daar doorgaans gaat om het aan de kaak stellen van interferenties vanuit het Nederlands – iemand zegt bijvoorbeeld *spiegel* in plaats van *spegel* – gaat men bij de positionering van het Fries als zelfstandige taal vaak ook nog een stap verder. Wanneer moet worden gekozen uit twee in het Fries bestaande synonieme termen wordt doorgaans die welke het verst afstaat van het Nederlands als norm gekozen. Hoewel het woord *sommige* zeker onderdeel is van het Fries, krijgt *guon* dan de voorkeur. De nagestreefde distantiëring van het Nederlands werkt ook door bij de keuze uit dialectverschillen. Men gebruikt dan bijvoorbeeld liever *hiel* en *gjel* dan het met het Nederlands samenvallende *heel* en *geel*, en *ûnder* (spreek uit *loender!*) krijgt de voorkeur boven *onder*.

Bij het afstand houden van het Nederlands dreigt het gevaar dat inmiddels archaïsch aandoende vormen van stal worden gehaald, die in het ergste geval communicatieproblemen kunnen opleveren. Wie bijvoorbeeld op de Friese cursus *skilje* (=opbellen, telefoneren) heeft geleerd in plaats van het veelgebruikte, maar op het Hollands lijkende *belje*, en dan in het café in correct Fries vraagt: 'Mei ik even *skilje*', wordt lang niet altijd begrepen.¹⁸

Woorden die buiten het gangbare vocabulaire vallen kunnen zeker nog een functie vervullen in de hogere Friese literaire cultuur. Daarbij maakt een overmaat aan zulke termen dergelijke literatuur echter ontoegankelijk voor een breder publiek. In de spreektaal vallen ze helemaal uit de toon: wie 'boekenfries' spreekt maakt zich in de ogen van de gesprekspartner al gauw belachelijk.

Het kunstmatig opleggen van een schriftelijke norm die te ver afstaat van het gesproken Fries kan dus vervreemdend werken.

¹⁷ Het Kleifries kreeg die naam omdat het vooral gesproken wordt in het gebied waar de bodem uit zeeklei bestaat, het Woudfries hoort men in een gebied waar ook nu nog veel boomwallen te vinden zijn.

¹⁸ Mededeling van Anne Dykstra.

De taalhelp: opzet en ontwikkeling

Van de tweeledige taak van deze taalhelp, enerzijds het assisteren bij het correct spellen en anderzijds het bevorderen van het gebruik van 'goed Fries', is de eerste het minst problematisch. Het enige vraagpunt is in hoeverre ruimte zal worden geboden voor dialectische uitspraakverschillen die ook in de schriftvorm neerslag vinden.¹⁹ Veel moeilijker is het wijzen van de weg naar goed taalgebruik. Wat mag in ruimere zin passeren als goed Fries, en wat valt daarbuiten?

Hoe *De Fryske Taalhelp* (2004) hierbij hulp denkt te kunnen bieden staat summier te lezen in de gebruiksaanwijzing op de cd-rom, en met wat toegevoegd detail in een bericht op de website van de Fryske Akademy (www.fryske-akademy.nl) onder de titel 'De Fryske Taalhelp: Nij ark foar it skriuwen fan it Frysk', c.q. 'Nieuw gereedschap voor het schrijven van het Fries'. Ik citeer verder uit deze Nederlandse versie.²⁰

Voor de beoordeling van de kwaliteit van dit hulpinstrument is het van belang iets te weten van de voorgeschiedenis, die vrij uitgebreid, maar helaas niet altijd voldoende inzichtelijk, uit de doeken wordt gedaan, zodat omtrent bepaalde details navraag moest worden gedaan. Aan de basis stond de oerversie van een door de Fryske Akademy zelf ontwikkelde spellingchecker, uitgebracht in 1995 voor WordPerfect 5.1. Deze werd met een Fries neologisme *Staveringshifker* gedoopt, een interessant voorbeeld van het creëren van nieuw vocabulaire in het Fries. *Stavering* is correct Fries voor *spelling* (vgl. Duits *Buchstabierung*) en *hifker* is een nomen agentis bij het werkwoord *hifkje*, waarin men Nederlands *heffen* kan herkennen. De betekenis van het Friese werkwoord wordt in het *Lyts Frysk Wirdboek* verklaard als 'door op te heffen het gewicht schatten; optillen; op de hand wegen; toetsen, beproeven, polsen.' Een goed gevonden Friese benaming dus, maar misschien niet voldoende doorzichtig voor de doelgroep. Het instrument wordt elders op de website ook aangeduid als *staveringskontrolearder*, een voor vele Friezen begrijpelijker aanduiding.²¹

Het woordbestand van deze eersteling was gebaseerd op de Taaldatabank van de Fryske Akademy, waaruit was geput via een uitgebreide lemmalijsst ontleend aan het *Fries-Nederlands Handwoordenboek* (1984) en het historisch georiënteerde *Woordenboek der Friese Taal* (1984 - ...).

Van belang is ook op te merken dat diezelfde lemmalijsst tussentijds ook nog werd gebruikt om Fries uit de 17^e en 18^e eeuw te onderzoeken, waardoor nog meer ouder materiaal in het bestand terecht kwam, dat in een hedendaagse taalhelp geen plaats verdient. Dat betekende dat de eerste versie vervolgens behoorlijk moest worden opgeschoond.

Een tweede versie, nu voor *Word*, verscheen in 1999 in samenwerking met Polderland TST. Het daarvoor opnieuw geordende en verrijkte materiaal was vanaf dat moment niet langer rechtstreeks gekoppeld aan de eigen Taaldatabank. Voorjaar 2004 verscheen een versie geschikt gemaakt voor *Windows XP*. Aan het woordbestand werden 7000 moderne woorden toegevoegd uit het nog in bewerking zijnde Fries-Fries Handwoordenboek. Een ruimere instelling maakte de goedkeuring van meer samenstellingen mogelijk. Eind 2004 verscheen dan de hier besproken *Fryske Taalhelp*, waarin nu naast de spellingchecker tevens het *Fries-Nederlands Handwoordenboek* in digitale vorm was opgenomen. De 'Staveringshifker' werd opnieuw verbeterd door 'de meeste woorden uit de 17^e en 18^e eeuw' daaruit te verwijderen, en door de instellingen voor de samenstellingen weer wat te beperken, waardoor 'minder onzinwoorden' worden goedgekeurd dan in de vorige versie.

Daarmee is het eindpunt nog niet bereikt. Meegedeeld wordt dat het in de bedoeling ligt alle bestaande bestanden volledig te koppelen en aan de hand daarvan tot een betere en schonere lijst van woorden voor een vernieuwde 'Staveringshifker' te komen.

¹⁹ Afgezien hiervan merk ik op dat ook in de spellingleergang van Dijkstra te veel wordt uitgegaan van een genormeerde uitspraak. Ik kwam nogal eens voorbeelden tegen die niet in mijn Woudfries passen. In een gestencild overzicht van de Friese spellingvormen, mij ter beschikking gesteld door Pieter Breuker, vond ik echter tot mijn genoegen de realistische opmerking: 'By guon foarbylden moat rekken hâlden wurde mei dialektysk ferskaat' (= verschil).

²⁰ Dat deze uit het Fries is vertaald blijkt hier en daar uit het gebezigde Nederlands, zoals in 'Sommige andere vragen willen wij hier een antwoord op geven'. Het Fries schemert voor mij ook door in: 'wij weten ook dat computerprogramma's altijd beter kunnen.' (Fr. 'altijd wer better kinne').

²¹ Ook zag ik een bepaalde versie nog aangeduid als *staveringschecker*, een benaming die dichter aanleunt tegen de in het Nederlands gangbare (Engelse) term *spellingchecker*.

Voldoet het huidige instrument nu al redelijk aan de eisen? Verschillende gebruikers vinden kennelijk van niet. Ze hebben al allerlei kritische vragen gesteld, en de samenstellers hebben in hun antwoord op de FAQ's moeten toegeven dat nog niet alles koek en ei is met de huidige versie van de taalchecker. Men kan hun eerlijkheid prijzen, maar toch teleurgesteld zijn dat zelfs in de zoveelste versie bepaalde problemen nog altijd niet zijn ondervangen.

De bron van veel kwaad ligt erin dat bij de inrichting van de taalhulp te onkritisch is gehandeld met het verwijzingsstelsel in Zantema's *Fries-Nederlands Handwoordenboek*, dat in kringen van de Fryske Akademy en de AFÛK, waarschijnlijk mede bij gebrek aan beter, al te gemakkelijk werd bestempeld als belichaming van de Friese norm. Dat, onder protest van gebruikers, 'heel gewone woorden zoals *heel*, *dwars* of *dêre*²² [worden] afgekeurd' blijkt er aan te liggen dat bij die ingangen in genoemd woordenboek verwezen wordt naar een andere woordvorm, die zodoende als voorkeurspelling geldt. Men komt dan terecht bij *hiel*, *dwars* en *dêr*. Niettemin zijn zulke vormen, zo geven de samenstellers van de *Taalhelp* toe, 'beslist niet verkeerd!'.

Wie dit soort zaken al te verwarrend vindt krijgt het advies de optie 'foarkarstavering' maar uit te zetten.²³ Zo kunnen ontgoochelde gebruikers die op het punt staan de *Taalhelp* in de vuilnisbak te deponeren misschien toch nog binnen boord worden gehouden. Maar met dit realistische advies nemen de samenstellers, en met hen eigenlijk toch ook de Fryske Akademy, afstand van het idee van een onaantastbare monolithische norm.

De verwijzingsfunctie in het *Fries-Nederlands Woordenboek* kan, zo wordt toegegeven, voor nog vreemdere ongerechtigdheden zorgen. Zo wordt *kij* (= koeien) afgekeurd omdat het woordenboek bij die ingang verwijst naar *ko*, waarvan het de meervoudsvorm is.

De samenstellers betreuren ook nog dat bij werkwoorden die in de verleden tijd twee gelijkwaardige meervoudsvormen hebben slechts een van beide wordt goedgekeurd. Zo vindt, om een voorbeeld te noemen, bij het werkwoord *wêze* (= wezen, zijn) alleen de vorm *wy wienen* (= wij waren) genade, maar wordt *wy wiene* als fout gebrandmerkt. Bij het schrappen van allerlei 18^e- en 19^e-eeuwse woorden blijken deze werkwoordsvormen op *-ne* per ongeluk te zijn meegenomen. 'Dat had niet ontmoeten', verontschuldigt men zich.

Nuttig, en blijkbaar ook nodig, is daarnaast de algemene waarschuwing dat een spellingchecker alleen maar naar de geschreven vorm op zich kijkt, en niet kan weten wat de schrijver precies bedoelt. Laat ik enkele voorbeelden geven. Wie *boek* (= 1. boek, 2. beuk) schrijft als *bûk* (= buik) kan niet op die fout attent worden gemaakt, want beide vormen komen immers als woordvorm in de spellingchecker voor.²⁴ Ook als ik, verleid door de klankvorm, *fjirder* (= verder) schrijf, wat vanwege de grondvorm *fier* (= ver) *fierder* moet zijn, word ik niet op de vingers getikt. Er bestaat namelijk ook nog een veel minder bekend zelfstandig naamwoord *fjirder* als 'inhouds- en gewichtsmaat: een vierde vat'.

Installering

De Taalhulp laat zich zonder meer vlot installeren. De instructies worden vanzelfsprekend in het Fries gegeven. In enigszins puristisch Fries zelfs, want het vakje waarop moet worden geklikt om naar een volgend scherm te gaan is getiteld *neikommende*. Het normalere *folgjende*, toch echt wel een veelgebruikt Fries woord, stond kennelijk te dicht bij het Nederlandse *volgende*. Een licht verrassend voorbeeld dus van distantïering van het bedreigende Nederlands. De andere instructies op de installatieschermen: *foarige*, *annulearje*, *installearje* liggen wel dicht tegen het Nederlands aan. Met *foltoêje* wordt de installatie voltooid.

Gebruikers signaleren vervolgens een probleem bij het instellen van Fries als standaardtaal. Wie dat denkt te hebben gedaan en dan de spellingchecker aanzet kan tot zijn verbazing constateren – en dat gold ook voor mij persoonlijk – dat zijn Friese tekst desondanks naar de Nederlandse spellingnormen wordt beoordeeld. De nogal ingewikkelde, en ook niet helemaal duidelijke, instructies die op de website worden gegeven om dat te verhelpen werkten voor mij niet, omdat de daarvoor aangewezen weg niet paste op de door mij gebruikte versie Word 2002. Gelukkig kwam ik erachter dat ik op veel

²² Het zeer frequent gebruikte *dêre* is een nadrukform van *dêr* (= daar).

²³ Op het scherm zelf is een zo aangeduide optie niet te vinden. Daar heet het: 'Lit allinnich Fryske Akademy stavering ta'.

²⁴ Niet-Friezen wijs ik erop dat *boek* in de betekenis *beuk* wordt uitgesproken met een lange /oe/, en in de betekenis *boek* met een korte. Dit lengteverschil wordt in de Friese spelling niet tot uitdrukking gebracht.

eenvoudiger wijze, via de knop *Opmaak* en daarna *Opmaak weergeven*, een scherm kon oproepen waarop ik het Fries probleemloos als correctietaal kon instellen.

De Taalhelp in de praktijk

Niet toegelaten woorden

Vervolgens dan de vraag hoe de *Taalhelp* in de praktijk bleek te werken. Om te beginnen liet ik het instrument los op enkele pagina's van een Friese ontwerpvertaling van Miltons *Paradise Lost*, vervaardigd door Geart van der Meer, als Fries auteur zonder meer uitstekend thuis in deze taal. De uitkomst was verrassend. Afgekeurd werden onder andere de vormen *foarsjennigens* (= voorzienigheid), *rebelskens* (= rebelsheid, opstandigheid), wat erop wijst dat deze woordvorming ten onrechte niet is meegenomen. Zantema's *Handwoordenboek*, dat voor een belangrijk deel als input heeft gefungeerd, heeft inderdaad alleen het minder literaire *foarsjennichheid* en geeft bij *rebelsk* geen verdere afgeleide vormen. Ook *stjerlingen* (= stervelingen) werd niet herkend. Opnieuw een woord dat in Zantema niet als ingang fungeert, maar als vertaling bij *sterveling* wel te vinden is in het deel Nederlands-Fries.

Onbegrijpelijk is het ontbreken van goedkeuring voor de meervoudsvorm *etmels* en de verledentijdsvorm *skúnde yn*, beide in Zantema wel degelijk te vinden als vormen bij de ingangen *etmel* (= etmaal) en *ynskune* (= inblazen, ingeven). Dat *Allerheechste* geen genade vindt komt omdat het woordenboek van Zantema bij het prefix *aller-* doorverwijst naar *alder-*, wat dus als voorkeurspelling zou moeten gelden. Als de gebiedende wijs van *sizze* (= zeggen) in de epische frase *siz earst* niet mag passeren, is dat dan omdat men hier *sis* wil zien? Totaal mysterieus is het afkeuren van de vormen *hiel* (= heel) en *gelyk* (= gelijk) in de zinsnede *oan God gelyk*. Dit te meer omdat in de FAQ's wordt gevraagd waarom *hiel* wel goed gerekend wordt en *heel* niet, wat het antwoord uitlokt dat *heel* wel degelijk ook goed te keuren is. In het door mij gebruikte exemplaar van de *Taalhelp* lijkt het dus net andersom. Hetzelfde geldt voor het al dan niet plaatsen van diakritische tekens op hoofdletters. De Staveringshifker zou aanwijzing geven om dat wel te doen, maar zo zegt de redactie dit is beslist niet verplicht. Waarom wordt dan het van een accent voorziene *Ús aller mem* (= Eva) niet doorgelaten? En zo kunnen we nog wel even doorgaan.

Wie volgens het gegeven advies in arren moede de voorkeurspelling dan maar uitzet, ziet tot zijn opluchting dat *hiel* en *gelyk* niet langer verdacht worden gemaakt. Maar alle andere hier genoemde vormen blijken nog steeds niet door de beugel te kunnen. Dat geldt eveneens voor het heel gewone *oant* (= tot, totdat), waarvoor de spellingchecker ook geen bruikbaar alternatief geeft.

In het verslag van de voorgeschiedenis van de *Taalhelp* was twee maal sprake van het beregelen van samenstellingen. De te ruim ingestelde parameters werden later weer ingeperkt. Om het evenwicht te vinden tussen te veel en te weinig lijkt geen eenvoudige zaak. Op dit moment lijkt te weinig te worden toegestaan. Als voorbeeld noem ik de samenstelling met *like-* (= gelijk, in samenstellingen *even-*). Zantema heeft alleen *likefaak* (= even vaak), *likefolle* (= evenveel), *likegoed* (= evengoed), *likemin* (evenmin). Dat betekent dat *likefier* (= even ver) wordt afgewezen.²⁵ Ook *tebekroppen* (= teruggeroepen) passeerde de test niet.

Controle van een wetenschappelijke tekst van de hand van een stafid van de Fryske Akademy liet zien dat de *Taalhelp* niet voorziet in het gebruik van taalkundige terminologie, zoals *sjwa*, *markearring*, *beregelje* en het wat ingewikkelder *ferskriftliking*. Dat te weinig ruimte wordt geboden aan samenstellingen en afleidingen blijkt uit het niet erkennen van woordvormen als *merknammen* (= merknamen), *hannelskontakten* en *tapasber* (= toepasbaar), die zich geheel regelmatig laten vormen uit bestaande Friese morfemen. Mysterieus was de afkeuring van *sadanich* (= zodanig), wel aanwezig in Zantema, en van *fia*, weliswaar niet in Zantema, maar wel in Vissers deel Nederlands-Fries (1985) als vertaling van *via*.

²⁵ Dat kan natuurlijk ook als twee woorden worden geschreven. Het is in dit soort gevallen enigszins twijfelachtig, en dat geldt ook voor het Nederlands, of we hier met aaneen te schrijven samenstellingen te doen hebben of met los te spellen woordgroepen. Zantema maakt hier een subtiel verschil.

De verstrekte verbeteringsuggesties

Het volgende punt dat aan de orde moet worden gesteld is de relevantie van de suggesties ter verbetering van enerzijds de spelling, anderzijds de woordkeus.

Een spellingchecker signaleert alle woordvormen die niet in de interne woordenlijst voorkomen, of het nu alleen om spelfouten gaat of meer in het algemeen om een niet herkende woordvorm. Uitgaand van het bekritiseerde woordbeeld worden dan zo mogelijk suggesties gegeven omtrent wat de schrijver misschien had bedoeld. Niet zelden is daar ook de vereiste goede spelvorm bij. Wie *nog* heeft gebruikt ziet dan de vorm *noch* onder de aangereikte verbeteringen. En dan moet er een licht opgaan, want aan het eind van een woord heeft het Fries, een enkel leenwoord uitgezonderd, nu eenmaal alleen <ch>.

Men mag er echter niet zonder meer op rekenen dat zich tussen de aangereikte suggesties de juiste spelvorm bevindt. Toen ik bijvoorbeeld voor de gulden (als munt of bedrag) de ouderwetse spelling *goune* intikte, kreeg ik geen aanwijzing waar ik heen moest, en dat was ook nog niet het geval toen ik, me richtend naar de klankvorm, *goene* ging spellen. Ik moest zelf maar bedenken, dat het wel *gûne* zou moeten zijn. Het lijkt hier om een systeemfout te gaan, want ook de vormen *gûle* (= huilen) en *mûne* (= molen) verschenen niet als ik de klank /oe/ daarin foutief als <oe> had gespeld. Omgekeerd bracht de checker ook niet aan het licht dat ik in het fout gespelde *aventûr* (= avontuur) een <oe> moest gebruiken. Er werd mij alleen gevraagd of ik misschien *havenstû* bedoelde, kennelijk een niet verwijderde oude taalvorm die inmiddels totaal onbekend is. Men kan slechts concluderen dat er op het punt van de alternantie tussen <oe> en <û>, een bekend pijnpunt van de Friese spelling, in het systeem een zeer onwelkome blokkade bestaat.

Nog een laatste voorbeeld. Mij de zinsnede *wis en werachtich* herinnerend, gebruikt om te verzekeren dat iets echt waar is, spelde ik dat met opzet verkeerd als *waaragtich*. De zware beginsyllabe *waar-*verhinderde echter dat de checker mij goede suggesties ter verbetering gaf. Pas toen ik de meer waarschijnlijke vorm *werachtich* intypte, zag ik tussen de verschillende verbeteringsuggesties de vorm *wrachtich*, die kennelijk vereist was.

De zekerste, en mogelijk ook snelste weg, naar de juiste spelling is die naar het woordenboek Nederlands-Fries, waarin men bij *waarachtig* niet alleen de vorm *wrachtich*, maar ook het meer literaire *wierhaftich* vindt. Deze laatste vorm is natuurlijk niet bruikbaar als krachtterm, maar ik blijf me afvragen of ik toch misschien ook *werachtich* zou mogen spellen.

Hierbij moet opgemerkt dat een spellingchecker, voor welke taal dan ook, op zich geen leerinstrument is. Hij is vooral bedoeld om tikfouten op te sporen en verder om te waarschuwen wanneer een bepaalde gehanteerde spelling niet officieel gesanctioneerd is. Hij zet dus de puntjes op de i voor degene die de spelling al behoorlijk goed beheerst. Dat geldt natuurlijk ook voor het Fries. Wie de 'Staveringshifker' gaat gebruiken doet er dus goed aan zich eerst uit een daarvoor bestemde leergang de hoofdzaken van de Friese spelling eigen te maken, waarna de spellingchecker waarschuwingen zou moeten afgeven en hopelijk nazorg verlenen.

Het juiste woord

Het volgende punt is in hoeverre de huidige *Fryske Taalhelp* goede raad geeft bij de woordkeuze. Hiervoor kan de functie 'betiizjende wurden' (N. 'verwarrende woorden') worden ingeschakeld, want daarin gaat het behalve soms om spellingkwesties, vooral om betekenisverschillen. Als voorbeeld wordt gegeven het onderscheid tussen *spylje* en *boartsje*, twee verschillende aspecten van wat in het Nederlands *spelen* heet. *Spylje* hoort in verbindingen als 'een rol spelen', 'op een muziekinstrument spelen' en *boartsje* is 'buiten spelen', en dergelijke. Wie in de goede oude tijd met het Fries is opgegroeid zal die niet licht verwarren, maar mogelijk wordt *boartsje* tegenwoordig onder invloed van het Nederlands verdrongen door de andere term. Dubbelklikken op het gemarkeerde woord levert een scherm op met de informatie dat *boartsje* staat voor 'spelen (van kinderen)'. Wie dan ook nog de moeite neemt beide woorden op te zoeken in Zantema's *Fries-Nederlands Handwoordenboek*, dat in de cd-rom is geïncorporeerd, vindt daar nog verdere contexten met de nodige gebruiksvoorbeelden. Zeker nuttig allemaal.

In andere gevallen, zij lijken de overgrote meerderheid te vormen, is de informatie veel minder eenduidig. We kunnen dat illustreren aan de hand van het andere voorbeeld dat in de toelichting op de cd-rom wordt genoemd. Het gaat daar over mogelijke alternatieven voor het begrip *muoilik*. Wie dit woord, wat ongetwijfeld vaak zal gebeuren, ziet als het equivalent van Nederlands *moeilijk*, zit er volgens Zantema en de Fryske Akademy lelijk naast. De betekenis van het Friese begrip staat

namelijk alleen geregistreerd als ‘aangedaan’, ‘treurig’. Voor het Nederlandse *moeilijk* wordt in de betekenis ‘tijdrovend’ *dreech* voorgesteld, in de betekenis ‘ingewikkeld’ *slim*. De voor de hand liggende equivalenten *swier* (= zwaar) en *lêstich* (= lastig), die uit het lemma *zwaar* in het woordenboek Nederlands-Fries kunnen worden opgediept, blijven echter ongenoemd. Verder worden nog een aantal zijpaden ingeslagen. Vermeld wordt dat *dreech* van eten gezegd gelijk staat met het Nederlands *machtig*, dat Fries *machtich* zowel *machtig* als *talrijk* kan betekenen, en dat het Nederlandse *slim* in het Fries *snoad* is. Een vreemd allegaartje dus, dat wel erg ver uitwaaiert van het uitgangspunt, en dat een hoeveelheid extra informatie verstrekt waar niemand vermoedelijk rechtstreeks naar zoekt.

Wie in zijn tekst de ‘verwarrende woorden’ markeert, ziet rechthoekjes verschijnen rond heel wat woorden die hem volstrekt probleemloos lijken. In een zinnetje met ‘ik wol [...]’ (= ik wil [...]) vraagt hij zich af wat er in hemelsnaam met het woordje *wol* aan de hand zou kunnen zijn. Als hij dat via dubbelklikken nader gaat onderzoeken, komt hij erachter dat *wol* zowel in het Nederlands als in het Fries de stof *wol* kan aanduiden, dat het Fries daarvoor ook nog de langere vorm *wolle* gebruikt, dat *wol* als bijwoord gelijk is aan Nederlands *wel*, dat er een werkwoord *wolle* bestaat, gelijk aan het Nederlandse *willen*, en dat Fries *wille*, behalve ‘plezier’ ook nog soms ‘wil’ kan betekenen. Dit alles onder het motto: ‘guon minsken helje dizze wurden trochinoar’ (= sommigen halen deze woorden door elkaar). Wie dan wel, vraagt men zich af.

Volgens welk principe, of op grond van welke ervaringsfeiten, de functie ‘verwarrende woorden’ precies is ingevuld, laat zich moeilijk doorgronden. De informatie die wordt verstrekt beperkt zich vrij zelden, zoals wel bij het koppel *spylje / boartsje*, tot een uiteenzetting over het verschil in gebruik van twee woorden die elkaar in het vaarwater zouden kunnen zitten. In andere gevallen krijgt de taalgebruiker een aantal wetenswaardigheden aangereikt die op zich mogelijk interessant zouden kunnen zijn, maar waar hij niet echt naar op zoek is. Als dat aanleiding geeft om wat in het meegeleverde woordenboek Fries-Nederlands te bladeren, dan is dat op zich niet af te keuren.

Eindoordeel

De nu tot ‘taalhulp’ gepromoveerde spellingchecker werkt vanzelfsprekend op woordniveau. Als een woordvorm wordt afgekeurd is niet te zien of dit een kwestie van spelling is, of van strijdigheid met de normen van het Fries woordgebruik. De gebruiker moet daar zelf naar gissen. Het is geen uitgemaakte zaak dat hij onder de hem aangereikte suggesties ook de juiste spelvorm aantreft. Om te kunnen vermoeden wat hier aan de hand kan zijn, moet hij om te beginnen al een goede basiskennis van de Friese spelling bezitten.

Wat natuurlijk niet mag gebeuren is dat een taalhulp woordvormen als verdacht bestempelt waarmee niets aan de hand is. Helaas is dat te vaak wel het geval. Vanuit de Fryske Akademy is, ten dele in antwoord op veel gestelde vragen, al toegegeven dat er onbedoelde fouten in het hulpinstrument zijn gesloten. Wie de *Fryske Taalhulp* zelf uitprobeert komt, zoals boven al is geconstateerd, nog verdere ongerechtigheden tegen.

Verschillende vinden hun oorsprong in het leunen op de inhoud van Zantema’s *Frysk-Nederlânsk Hânwurdbboek*, een op zich trouwens niet onverdienstelijk werk. Dat de daarin aanwezige verwijfsfunctie de taalhulp soms in ongewenste richting stuurt, is een serieus probleem dat beslist aangepakt moet worden.

Zantema’s woordenboek uit 1984 is al wat aan het verouderen, en daarom zullen we aardig gevonden nieuwvormingen als *staveringsshifker* en *omparter* (= handout)²⁶ tevergeefs in de taalhulp zoeken. Maar dat kan worden verholpen als, wat ons in uitzicht wordt gesteld, daarin in de toekomst meer bestanden worden ondergebracht. Of dan ook plaats wordt ingeruimd voor taalkundig en ander wetenschappelijk jargon moet nader worden beslist.

Niet-herkenning van bepaalde in Zantema’s woordartikels wel degelijk vermelde flectievormen, zoals bijvoorbeeld het meervoud *etmels* bij *etmel* en de verledentijdsvorm *skúnde yn* bij *ynskune*, is eveneens een ernstige tekortkoming. Om nog maar te zwijgen van de afkeuring, om volstrekt onbegrijpelijke redenen, van enkele heel gewone woorden, zoals boven vermeld. Het is meer dan duidelijk dat de inhoud van Zantema niet goed in de taalhulp is verwerkt.

²⁶ Het zelfstandig naamwoord *omparter* is afgeleid van het werkwoord *ompartsje* (= ronddelen). Het Nederlands equivalent zou dus ‘ronddeeler’ zijn, in de betekenis ‘iets dat wordt rondgedeeld.’ Naar mij ter ore kwam, wordt in het Nederlands wel soms de term ‘uitreiksel’ gebruikt.

Een laatste punt dat aandacht verdient is het beleid ten opzichte van de samenstellingen en afleidingen. In een vorige versie zouden te veel onzinwoorden zijn toegelaten, en daarom werden de mogelijkheden tot woordbouw in de huidige versie weer ingeperkt. Deze zijn nu echter aantoonbaar te krap ingesteld. Het toelaten van theoretisch mogelijke, maar niet echt bestaande, woordvormen zal in de praktijk misschien geen probleem vormen. Deze zullen door de taalgebruiker immers niet licht worden verzonnen en aan het oordeel van de taalhulp onderworpen.

Als richtingwijzer voor goed Fries taalgebruik heeft de *Fryske Taalhelp* weinig te betekenen. De functie 'verwarrende woorden' geeft daarbij geen duidelijke hulp. Om het probleem van verhollandst Fries te bestrijden heeft men ook meer aan een woordenboek Nederlands-Fries dan aan het nu in dit hulpinstrument opgenomen deel Fries-Nederlands.

Ten slotte, is het eigenlijk wel mogelijk aan de Friese taalgemeenschap de strenge, eigenlijk wat kunstmatige, AFÛK-taalnorm op te leggen? Enigszins verrassend blijkt de Fryske Akademy bereid hier wat water in de wijn te doen. Een aantal door de *Taalhelp* veroordeelde vormen werd immers als 'beslist niet verkeerd' erkend, en wie de situatie wat verwarrend begon te vinden kreeg zelfs de raad de optie 'foarkarstaving' dan maar uit te zetten! Dit werpt de vraag op of de goedwillende Friesspreker niet gebaat zou zijn met een lossere normering, die meer varianten zou toelaten. Als de gebruiker te horen krijgt: 'Dit woord wordt wel afgekeurd, maar stoor je daar niet te veel aan', dan deugt er iets niet, en wordt bovenal het vertrouwen in dit digitale hulpinstrument ernstig ondermijnd.

* Met dank aan Pieter Breuker, die mij kopieën beschikbaar stelde van enkele relevante publikaties, en aan Anne Dykstra, die detailkritiek leverde waarmee ik mijn voordeel heb proberen te doen. Hij beantwoordde tevens enkele vragen omtrent punten die verduidelijking behoefden.

Verwijzingen

- Breuker, Pieter (1993). *Noarmaspekten fan it hjoeddeiske Fries*. Groningen: FFYRUG. (Estrik 70)
- Breuker, Pieter (1999). 'Fries, het broertje van'. In Nicoline van der Sijs (red.), *Taal trots. Purisme in een veertigtal talen*. Amsterdam/Antwerpen: Contact, 80-87.
- Breuker, Pieter (2001). 'West Frisian in Language Contact'. In: Horst Haider Munske (ed.), *Handbuch des Friesischen. Handbook of Frisian Studies*. Tübingen: Max Niemeyer, 121-129.
- Dijkstra, F.B. (1991, 2003⁵). *Staving*. Leeuwarden: AFÛK.
- Gorter, Durk en Reitze J. Jonkman (1995). *Taal yn Fryslân*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Gorter, D., G.H. Jelsma, P.H. van der Plank en K. de Vos (1984). *Taal yn Fryslân*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Haan, Germen J. de (1996). 'Over de (in-)stabiliteit van het Fries'. In: *Nederlandse Taalkunde*, 1^e jg., 4: 306-329.
- Haan, Rienk de (1989). *Wurdlist foar it offisjele ferkear*. Leeuwarden: Taalburo Fryske Akademy.
- Oldenhof, Bouke (1988). *Koart en goed. Oefenboek Fryske staving*. Leeuwarden: AFÛK.
- Pietersen, L. (1969). *De Friezen en hun taal; een onderzoek naar de lees- en spreekgewoonten in Friesland en naar de houding ten aanzien van het Fries*. Drachten: Laverman.
- Sipma, P. en Y. Poortinga (1944). *Lyts Frysk Wirdboek. I. Frysk-Nederlânsk*. Bolsward: A.J. Osinga.
- Sjölin, B. (1976). "Min Frysk." *Een onderzoek naar het ontstaan van transfer en "code-switching" in het gesproken Fries*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Tiersma, Pieter M. (1985, 1999²). *Frisian Reference Grammar*. 2^e druk, Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Visser, W. (1985). *Frysk Wurdboek. 2. Nederlânsk-Frysk*. Leeuwarden: A.J. Osinga.
- Zantema, J.W. (1984). *Frysk Wurdboek. 1. Frysk-Nederlânsk*. Leeuwarden: A.J. Osinga.